

Krig, minner og potetplukking

Foto Finn Larsen 1940

Hvis vi skal finne et hverdagsbilde fra krigstiden for å markere fredsjubileet her i Tidsskriftet, hva skal vi velge da? Som knapt skolemoden var jeg'selvsagt for liten til å ta bilder selv den gang. Opphavets kjære Leica var det dessuten bare lov å se på.

Min far (Finn Larsen (1908–85)) var lektor, og da jeg nå så igjennom hans etterlatte bilder fra krigsårene, fant jeg et motiv fra skolemiljø som kanskje kan gi grobunn for ettertanke: middelskolens tredje klasse (sannsynligvis fra Aars & Voss' skole i Oslo) på potetplukking i september 1940.

Men er dette et krigsmotiv? Hvorfor ikke heller velge et bilde av tyske stridsvogner på Karl Johan, etc.? Jeg kommer tilbake til det.

Hverdagshistorien og krigen

Emner fra krigstidens hverdagsliv har fått større plass enn før. Dette må sees i lys av den økende interesse man har hatt generelt om det siste vedrørende hverdagshistorie. Bøker fra krigstiden om og for barn gis også ut i disse dager (1). Hvordan var det å være barn i krigens hverdag?

Hverdagshistorie, hvordan den jevne vinnne og mann hadde det og opplevde sin samtid, har vært en historisk genre i noen tid. Denne retningen har sine egne metodiske problemer, på samme vis som bruk av muntlige kilder. Disse kildeproblemene og de spesielle hensyn som knytter seg til interpretasjonen, må ikke undervurderes. Og som tema og studieobjekt er krigstiden i så måte i en spesiell situasjon, fordi den er så emosjonelt ladet at det selv nå, 55–50 år etter, ikke er lett å anlegge den distanse som historiske arbeider ellers bør ha.

Okkupasjonshistorie – et minnelagt område

Historiens oppgave er å dokumentere, drøfte og fortelle om en tid som er passert. Ved hjelp av bevart informasjon skal en forgan-

gen virkelighet gjenskapes, fastholdes og forklares. Dette er ikke lett. Særlig for den nære fortid er det åpenbart for de fleste hvordan det nesten er umulig å trekke ut essensen av det som er skjedd, å forenkle og å forklare slik at det blir objektivt og riktig.

Våren 1995 har ingen nordmann kunnet unngå å merke at det er 50 år siden den annen verdenskrig sluttet. Vi har en ny bølge av krigslitteratur, fjernsynsprogrammer, artikler og andre markeringer. I en bokanmeldelse i Dagbladet om Kjell Fjørtofts bok *De som tapte krigen*, tar Hans Fredrik Dahl opp en viktig side ved historieskrivningens dramaturgi (2). Han stiller implisitt spørsmålet om historie kan bidra til å skape myter istedenfor å supplere helhetsbildet av den objektive virkelighet, selv om hver enkelt informasjon isolert sett er korrekt? I dette tilfellet hva angår krigen? Milorg-mannen Thorleif Øisang (3) advarer i *Aftenposten* med en kronikk med tittelen *Spar oss for overdreven selvros!*

Kildekritikk kan forveksles med mistenkeliggjøring eller partiskhet. Å nyansere kan mistros som å unnskyldte. Den politiske polarisering som ble en naturlig følge av okkupasjonen, er også blitt forståelsesramme for historien.

Selv valg av tema er ikke nøytralt – det finnes emner i norsk krigshistorie som omtrent ikke har kunnet tas opp på grunn av sin emosjonelle ladning. Det finnes også interessante historiske diskusjoner vedrørende okkupasjonstiden som tiden ikke er moden for ennå.

Hverdagshistorie og krigsminner

Selv bodde jeg i Oslo og gikk i første klasse på skolen våren 1945. Jeg husker ganske klart fra krigens siste par år, og det hendte jo en del som man husker. Men det er et barns erindringer jeg har. De av minnene som angår hverdagen, er nok i tilbakeblikkets skjær mer oppvekstminner enn krigsminner. Men også for dem som var voksne under krigen, er det gått lang tid. Noen minner er konkrete krigsminner, mens andre kan hende mer er minner fra en annen tid, et annet samfunn?

Det er også en annen grunn til at jeg synes det fra tid til annen er grunn til å se hendelser i relieff: Etter krigen fikk jeg som skolegutt ved noen anledninger være med min far på reiser på det krigsherjede kontinentet. Han underviste da ved en teknisk skole, og vi besøkte skipsverft og andre produksjonsbedrifter der det ble arbeidet på høygir, men under skremmende enkle forhold. Møtet med ruinbyene og mangelen på det meste fikk i ethvert fall meg til å forstå at de fleste av oss jevne nordmenn tross alt slapp betydelig lettere fra krigens redsler enn mange andre.

Krigen gikk hardt utover mange nordmenn, det skal ikke bli glemt og må ikke bli bortforklart eller bagatellisert. Men når hverdagsmenneskers hverdagsminner skal

hentes frem, da er det etter min mening på sin plass med en viss ydmykhet overfor alle dem som hadde det verre.

Når krigsminner skal settes inn i sin rette historiske ramme, kommer for øvrig den kompliserende faktor til at mye av det som preget krigstidens hverdag, f.eks. husnød, rasjonering etc., ikke ble blåst bort da freden kom, men tvert imot vedvarte ganske lenge.

Og den relativt trygge velferdsstat som både dagens skolebarn og foreldrene til de fleste av barna har opplevd som det normale, som fortellingene fra krigstidens hverdag oppleves som avvik fra, er betydelig nyere enn f.eks. den så ofte glorifiserte førkrigstid. Kanskje må vi helt frem til 1960-årene før våre nåværende velferdsnormer dannes.

Hverdagshistorie – men er de krigsminner?

Eksempel 1 fra min egen oppvekst: Gatens skrekk het Sigurd og bodde i huset tvers overfor. Han gikk sikkert i tredje klasse, minst, og banket gjerne opp alle han så, f.eks. meg. Særlig husker jeg en gang jeg skulle i postkassen med et brev for mine foreldre, det fant han visst fordektig og handlet deretter. Hadde voldeligheten noe med krigstiden å gjøre eller var det simpelthen bare 1940-årenes oslogateklimate?

Eksempel 2: Noen fine damer var kommet på skolen og delte ut brukte klær til trengende. Til meg var det en bukse. Førsteklassingen så straks at den manglet buksesmekk og påpekte til givernes forargelse at det var en jentebukse. Jeg må vel kanskje ha tilføyd noe storsnutet om at så trengende var jeg ikke, eller noe i den dur, det kan jeg ikke huske. Men det ble oppstyr. Utakknemlighet, osv. Jeg ble faktisk utvist fra skolen på grunn av dette denne krigsvinteren. Men jeg ble tatt til nåde igjen og fikk fortsette i parallellklassen. Hadde saken noe med at det var krig og vanskelige tider å gjøre, eller var det bare datidens lærerpersonales sviktende sans for at førsteklassinger kan være uregjerlige og ha dårlige dager innimellom?

Når det gjelder alminnelige menneskers barndomsminner fra krigshverdagen, tror jeg at jeg vil se på dem på samme måte som jeg etter hvert ser på mine egne.

Men – ett minne er definitivt et krigsminne: Jeg skylder sannsynligvis en ukjent motstandsmann at jeg i det hele tatt sitter her og ser tilbake: En kamerat og jeg hadde med gutters sikre sans for hvor det skjer noe, sett bort fra foreldrenes formaninger om å gå rett hjem fra skolen. Vi la veien om Shells bensinlager i Schwensens gate, der det var tydelig uro. Noen løp frem og tilbake. Vi ble stående. Spannende. Da var det at en mann som stod der, sa til oss lavt, men så strengt at vi reagerte øyeblikkelig: Pell dere vekk gutter, dette er ikke noe for dere! Vi la på sprang og var knapt kommet hjem til våre respektive

like ved, noen få minutter etter, før det smalt. Da røyken hadde lagt seg og flammene var sløket, var det ikke mye igjen der vi hadde stått.

Det historiske bildet og presentasjonen av det

Det er påkrevd å skaffe til veie mest mulig ny dokumentasjon fra krigens dager mens det ennå er tid. For de som kan supplere det vi har lest og hørt, de som opplevde krigstiden som voksne, reflekterte mennesker, de som kan gi oss ny historisk kunnskap, begynner etter hvert å bli i mindretall av rent demografiske grunner; de dør ut.

Det er også påkrevd at det faghistoriske arbeid holdes i gang, slik at fragmentene samles og drøftes som del av et hele.

Men nåtidens krav til historicoppfatning og historiepresentasjon er annerledes enn før. Ikke minst gjelder det for saksfremstillingen, der nå illustrasjoner hører med på en ganske annen måte. TV-vante mennesker er mer visuelle enn mange var før. Derfor har forlag og aviser i det siste trålet private fotoalbummer på jakt etter bilder til dokumentasjon av hvordan det egentlig var den gang.

Hvorfor nettopp potetplukkere?

Det at skoleungdom plukket poteter, er ganske riktig ikke fotografi av noe som er spesielt for krigen. Plukke poteter gjorde skoleungdom både før og etter.

Men bildet forteller noe om datidens bymenneskers mentale og praktiske forhold til matproduksjon og selvberging, noe som er annerledes enn nå. Jeg vil faktisk hevde at dette er blitt et beredskapsproblem, en sikkerhetsrisiko i våre dager.

Under den annen verdenskrig var den demografiske situasjonen i våre større byer, spesielt i Oslo, fortsatt slik at en overveiende del av befolkningen hadde nære slektninger på landet. Svært mange var første generasjons innflyttere. På norsk landsbygd var det dengang ennå vanlig med en bare svakt teknifisert, allsidig gårdsdrift. Dette betydde at store deler av bybefolkningen både hadde kontakter med, kunnskaper om og erfaringer med matproduksjon i langt høyere grad enn i dag. Dessuten var ferdigheter i lavteknologisk hushold med matlaging rett fra råvarene, allemannsvei. Nå for tiden, hvem behersker f.eks. uten videre å hermetisere, enn si å lage blodklubb?

Det er grunn til å tro at de tradisjonene og kontaktene man den gang hadde, bidro vesentlig til evnen til å klare seg under vanskelige materielle forhold. At den nøysomheten som datidens også normalt lavere levestandard påtvang befolkningen, må antas å ha hatt sine positive sider i denne forbindelse, er for øvrig et moment som er verdt å drøfte.

Men matauken fra landet fikk undertiden en bismak hos oss byboere som trengte ekstra tilførsel. Den hvite strøm av kaninslakt

som i dolgsmål passerte over skogen den ene veien og den røde strøm av pengesedler som passerte i motsatt retning, var kanskje en noe spesiell konkretisering av slagordet by og land, hand i hand. Hvilken betydning agget over svartebørsprisene har fått for distrikts- og landbrukspolitikken i etterkrigstiden, er usikkert. Det kan hende den lettjente profitten under krigen ble dyr for leverandørene i et større perspektiv. I vår familie har vi i det minste ikke spist kanin siden.

Hva de trauste 16–17-årige jentene på bildet syntes om å plukke poteter med klassen, vet vi ikke. Men de hadde et høyst matnyttig avbrekk i skolegangen, en påminnelse om at det daglige brød ikke er noen selvfølge og en påminnelse om betydningen av felles innsats. Slike aktiviteter tror jeg det er viktig å stimulere også nå, til beste for oss alle.

Øivind Larsen

Litteratur

1. Korsvold K. Momo ble aldri mer den samme. Aftenposten (søndagsutgave) 26.2.1995: 15.
2. Dahl H.F. Myten om krigen. Dagbladet 22.3.1995: 4.
3. Øisang T. Spar oss for overdreven selvros! Aftenposten (morgenutgave) 27.2.1995: 13.